

MALTRACTAMENT ENTRE ALUMNES (I). PRESENTACIÓ D'UN QÜESTIONARI PER AVALUAR LES RELACIONS ENTRE IGUALS. CESC - Conducta i Experiències Socials a Classe

Jordi Collell

EAP G.10 Selva sector B

Carme Escudé

EAP G.05 Selva sector A

RESUMEN

El maltrato entre alumnos (bullying) reclama la intervención de los adultos. Sabemos que es un fenómeno de grupo y que el éxito de la intervención es directamente proporcional a la definición concreta de cada situación. Para planificar la actuación no es necesario conocer los puntos débiles y los puntos fuertes del grupo. En este trabajo presentamos un instrumento de evaluación de las relaciones entre iguales que identifica los alumnos implicados en conductas de maltrato, los alumnos que presenten conductas prosociales, así como el estatus social de cada alumno dentro del grupo. El objetivo es proporcionar un instrumento que permita dibujar el mapa relacional de la clase para ajustar la intervención.

ABSTRACT

Peer harassment or bullying phenomenon claims the adult intervention. It is known that the bullying is a group process, and that success of the intervention is directly proportional to the concrete definition of each situation. In order to plan the action we need to know the weak points and the strong points of the peer group. In this work we present an instrument of evaluation of the relations between peers that identifies the pupils implied in bullying behaviors, the pupils who show a prosocial behavior, as well as the social status of each pupil in the group. The objective is furnish a tool that allows us to draw the relational map of the class in order to fit the intervention.

INTRODUCCIÓ

El maltractament entre alumnes es dóna, de manera més o menys greu, en tots els centres. Pot revestir diferents formes: agressió física, agressió verbal i exclusió social.

Són conductes que fins fa poc han estat considerades inevitables, problemes que havien de resoldre els alumnes entre ells, sovint aliens a la intervenció del professorat que només intervenia en els casos més greus i evidents, i des d'un punt de vista bàsicament disciplinari.

Avui en dia les relacions entre les persones en general i el maltractament entre alumnes en particular, tenen una altra consideració. Un dels reptes que planteja l'educació per al segle XXI és aprendre a viure junts, realitzar projectes comuns i preparar-nos per tractar els conflictes de manera pacífica i intel·ligent. Des d'aquest enfocament tots els centres educatius han de dur a terme actuacions adreçades a millorar la convivència; entre aquestes, prevenir el maltractament entre alumnes en les diferents etapes.

Els motius són diversos. D'una banda s'ha posat de manifest que els alumnes implicats en situacions de maltractament, tant en el paper de víctima com en el paper d'agressor, tenen més probabilitats de patir alteracions i trastorns psicosocials greus en l'adolescència i en l'edat adulta.

A més, les conductes de maltractament incideixen negativament en el clima d'aula, potencien i interactuen amb altres formes de violència escolar com la disruptivitat, la indisciplina o el vandalisme. També tenen repercussions negatives sobre el rendiment acadèmic i les relacions d'ensenyament i aprenentatge i representen una important font d'estrès per al professorat, encara poc valorada.

Cada vegada hi ha més veus que ens parlen de la neces-

itat d'afrontar aquest fenomen. N'és un exemple la **Instrucció 10/2005 [1]** del Fiscal General de l'Estat sobre el tractament de l'assetjament escolar des de justícia juvenil, que en la seva introducció diu:

(...) Aún en nuestros días hay quien mantiene que las reflexiones sobre el acoso escolar son una moda pasajera. Tales esquemas revelan una clara deficiencia en el diagnóstico y en la terapia de las patologías que afectan a la comunidad escolar, miopía que debe ser definitivamente corregida, pues su aceptación lleva al riesgo cierto de minimizar el problema, ubicándolo en una zona de sombras desde donde -oculto- siempre se ha mantenido, disfrutando de total impunidad. Negar o relativizar el problema es el más grave error en el que se puede incurrir. (...)

TRES NIVELLS D'INTERVENCIÓ

Per millorar la convivència i prevenir situacions de maltractament entre alumnes cal desenvolupar i implementar polítiques globals d'escola, que s'haurien d'articular a tres nivells:

Prevenició primària: inclou totes aquelles activitats genèriques encaminades a millorar la convivència en els centres (la **gestió democràtica** i participativa, la implantació de la **mediació entre iguals** com una estratègia de resolució pacífica de conflictes, l'aplicació d'una **disciplina positiva** coherent i consistent, la inclusió de l'**educació socioemocional** en el currículum i la utilització d'una metodologia d'ensenyament-aprenentatge basada en el **treball cooperatiu** que permeti exercitar allò de treballar junts en projectes comuns, per exemple).

Prevenició secundària: es refereix a aquells programes o activitats de tutoria que tenen com objectiu sensibilitzar als alumnes vers les situacions de maltractament, detectar-les en els seus inicis i intervenir en l'inici per a evitar que es consolidin.

Prevenició terciària: és una intervenció especialitzada, dirigida a posar fi a les situacions consolidades de maltractament mínim-

itzant l'impacte que hagin pogut tenir en els alumnes implicats. Es tracta de buscar acords de convivència entre les parts des d'una perspectiva no culpabilitzadora. Com a exemple d'aquest tercer nivell podem citar el mètode de mediació terapèutica *Shared Concern Method* (Pikas, 2002), o el mètode *No Blame Approach* (Robinson i Maines 1997).

Tots els centres fan activitats més o menys sistematitzades per millorar la convivència dins de la prevenció primària, però sovint manquen estratègies i recursos dins l'àmbit de la prevenció secundària.

LA INTERVENCIÓ EN PREVENCIÓ SECUNDÀRIA

Hem de considerar el maltractament entre alumnes com un procés dinàmic entre persones que prenen diferents rols, com un procés que implica tot el grup. Tots els alumnes juguen un rol: el que comença les agressions, els que les secunden, els que miren cap a un altre costat, els que defensarien però no ho fan per motius diversos i els que defensen obertament a la víctima.

Diversos estudis mostren que per a contenir els episodis de maltractament entre alumnes la intervenció en el grup és essencial (Olweus 1993; Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Osterman, i Kaukiainen, 1996). Més enllà d'una intervenció puntual des del punt de vista psicopatològic, (prevenció terciària) que no descartem quan calgui, la intervenció en el grup classe resulta més que recomanable en tots els casos.

En la prevenció secundària es tracta d'explorar el fenomen del maltractament amb el grup classe, inicialment sense fer referència directa a cap situació de l'aula. Això ho deixarem per a més endavant.

La nostra proposta és administrar el qüestionari CESC, amb les activitats prèvies que s'indiquen, per sensibilitzar els alumnes i identificar les conductes que constitueixen maltractament. Amb l'anàlisi del qüestionari obtenim el mapa relacional de l'aula. A partir d'aquí farem tres o quatre sessions de tutoria amb diferents activitats[2], que permetin als alumnes acostar-se a les motivacions i les emocions implicades, les creences i prejudicis que intenten legitimar una o altra conducta, etc. L'objectiu d'aquestes sessions és la presa de consciència davant del fenomen i la posició que adopta cadascú. Arribats en aquest punt ja podríem parlar de les seves experiències i finalment elaborar propostes de millora de la convivència a l'aula, que s'aniran revisant en sessions posteriors.

EL CESC - CONDUCTA I EXPERIÈNCIES SOCIALS A CLASSE

L'èxit de la intervenció és directament proporcional a l'ajustament de la definició de cada situació concreta. D'aquí la importància de conèixer les relacions entre els alumnes, els llocs on passen coses, els alumnes implicats en situacions de maltractament, el rol que hi juga cadascú, les atribucions que en fa, etc.

El CESC - Conducta i Experiències Socials a Classe és un qüestionari dissenyat per avaluar les relacions entre iguals en alumnes de 9 a 14 anys. Identifica els alumnes implicats en conductes de maltractament físic, verbal i relacional, tant en el rol d'agressor com en el de víctima, així com els alumnes que presenten conductes prosocials. Pot ser útil per sensibilitzar els

alumnes i alhora dibuixar el mapa relacional de la classe per planificar la intervenció davant d'una situació inicial de maltractament.

També es pot aplicar paral·lelament i com a complement a les actuacions en el camp de la prevenció terciària, dirigides a posar fi a situacions de maltractament consolidades.

Parteix de la traducció i adaptació del Children's Social Behavior Scale Peer Report (CSBS-P), de Crick i Grotpeter (1995), (Collell, 2003) i del Children's Self Experiences Questionnaire Self Report (CSEQ-SR) de Crick, N.R. i Grotpeter, J.K. (1996), (Escudé, 2003).

A l'hora de dissenyar aquest instrument hem tingut en compte diversos aspectes:

- a) Que inclogui les diferents formes de maltractament:** Les conductes de maltractament es poden classificar en:
- Físic: pegar, donar empentes, donar puntades de peu, estirar el cabell, trencar o amagar els objectes personals, etc.
 - Verbal: insultar, burlar-se, anomenar amb malnoms, parlar malament o fer córrer rumors sobre un, etc.
 - Exclusió social: excloure, no deixar participar en les activitats, aïllar, ignorar, etc.

Les formes físiques són més emprades pels nois i l'exclusió social per les noies. L'alumnat que mostra conductes d'agressió física o verbal oberta, generalment és prou conegut pel professorat però hi ha conductes agressives indirectes que poden passar inadvertides als adults; per exemple, fer córrer rumors, fer com si algú no existís o fos transparent, etc. i en general les conductes relacionades amb l'exclusió social. Els alumnes que utilitzen aquest tipus d'agressivitat relacional poden ser bons alumnes i estar ben integrats en el sistema escolar. Per tant cal avaluar els diferents tipus de conductes de maltractament (tant en les seves formes directes i indirectes) per evitar possibles biaixos de gènere o d'altres.

b) Que tingui en compte l'estatus social: El rol que un alumne pren en una situació de maltractament ve determinat per molts factors, tant personals com contextuals; entre aquests és important l'estatus social dintre del grup (Salmivalli et al. 1996). L'acceptació per part dels iguals a l'escola primària es predictor de l'adaptació a l'adolescència (Morison & Masten, 1991). Els alumnes tendeixen a relacionar-se amb companys amb els qui mantenen certa semblança: els nois i noies implicats en el rol d'agressor s'agrupen en xarxes socials més àmplies que els implicats en rols de defensor, espectador o víctima. Aquests darrers queden més al marge de les distintes xarxes d'iguals. Així, incloem un sociograma que ens mostra els alumnes que són populars, rebutjats, ignorats i controvertits.

El fet de creuar les dades d'agressivitat, victimització i prosocialitat amb l'estatus sociomètric ens informa de l'acceptació i el rebuig de l'alumne per part dels seus companys. Aquestes dades són molt útils per planificar una part molt important de la intervenció (cercle d'amics i altres modalitats de suport i ajuda entre iguals).

c) Que vagi adreçat als qui millor coneixen la situació: El maltractament entre alumnes és un fenomen que freqüentment té lloc sota la superfície de les relacions observables, sovint

desconegut pels adults, però ben conegut per l'alumnat. La nominació entre iguals (*peer nomination*) s'ha mostrat la forma més fiable per conèixer les conductes i les relacions dels alumnes d'un grup classe i evita els possibles biaixos individuals que presenten els autoinformes, com la *infravaloració* (tendència de la víctima a negar el maltractament) o la *sobreinformació* que a vegades s'observa en alumnes que juguen o han jugat el rol d'agressor.

d) Que abasti un tram ampli d'edat: La majoria dels estudis sobre maltractament entre alumnes s'han dut a terme en la secundària obligatòria, on aquestes conductes són més evidents, sobretot en el primer cicle, però hi ha estudis que mostren que el fenomen ja es dona en l'etapa de l'educació infantil (de 3 a 5 anys) (Alsaker, 1993; Kochenderfer, i Ladd, 1996; Alsaker, i Valkanover, 2001).

Presentem tres versions: de 4 a 8 anys, de 9 a 11 anys i de 12 a 14 anys. La versió de 4 a 8 anys té un caràcter experimental; va mostrar bons resultats i ens va permetre obtenir la *fotografia* de les conductes de l'alumnat de tot el centre en un moment donat. Aquesta versió infantil només s'ha utilitzat a efectes d'investigació i no proposem generalitzar-ne l'ús pels següents motius:

- l'administració del qüestionari requereix força temps (a l'Educació Infantil s'administra individualment i al Cicle Inicial en petit grup),
- les característiques evolutives pròpies dels alumnes d'aquestes edats,
- la variabilitat de les relacions entre iguals en aquest tram d'edat que es mostren força inestables i canviants

e) Que sigui una eina fàcil d'administrar però que doni una informació rellevant: Es tracta d'una intervenció inicial, és una eina de cribatge amb un nombre reduït d'ítems. L'actuació en una situació de maltractament requereix altres accions posteriors com entrevistes, observacions, etc. que podem orientar a partir dels resultats d'aquest qüestionari. Es passa de manera col·lectiva sempre que els alumnes tinguin competència en la llengua escrita. En alumnes nouvinguts amb poca competència oral o escrita es pot passar individualment. Les activitats prèvies i l'administració del qüestionari es realitza en una sessió de 45 o 50 minuts.

f) Que no agreugi la situació de maltractament: Hi ha actuacions poc meditades o fetes sense prou coneixement que poden agreujar la situació de maltractament. Cal fer-ho sempre des d'una perspectiva no culpabilitzadora i evitar la victimització secundària. Això implica entre altres coses centrar-nos en les conductes i no en les persones.

Els resultats d'aquesta prova s'han d'interpretar com una observació puntual d'un moment evolutiu del grup, i amb la voluntat d'intervenir positivament a favor de tots. Mai no s'han d'utilitzar per etiquetar alumnes.

S'ha d'administrar d'una manera que sigui agradable per als alumnes, per això cal fer les activitats prèvies que inclou. En presentar als alumnes el qüestionari els hem de remarcar que l'objectiu és dedicar un moment a pensar en ells mateixos i en les relacions amb els seus companys. Insistirem en la confidencialitat de les respostes, que mai no es comentaran en el grup.

CONCLUSIONS

Aquest qüestionari està pensat per a ser utilitzat com un dels instruments per avaluar el maltractament entre iguals a l'escola dins d'una aproximació multimodal. L'ús de tècniques de multinformants (nominació entre iguals, informes de mestres, etc.) és la forma més adequada de valorar aquest fenomen per poder fer una intervenció el més ajustada possible a cada situació.

Els resultats obtinguts suggereixen que el CESC Conducta i Experiències Socials a Classe, és un instrument molt apropiat que permet detectar els nois i noies que presenten conductes agressives, conductes prosocials i els que viuen experiències de victimització dintre d'un grup classe.

A més, valora els tres tipus d'agressivitat (física, verbal i relacional) així com les seves formes directes i indirectes, en un intent d'evitar els biaixos de gènere que es produeixen en els qüestionaris que no inclouen l'exclusió social ni les formes indirectes d'agressió.

El fet que hàgim escollit la forma de nominació entre iguals es recolza en que els alumnes són els que coneixen millor la situació que es dona en el seu grup. Alhora, la nominació entre iguals evita els possibles biaixos que trobem en els autoinformes, especialment dels nois implicats en el rol d'agressor (que poden estar esbiaixats cap a la sobreinformació) i dels alumnes implicats en el rol de víctima (que poden presentar el biaix contrari).

La inclusió del sociograma proporciona una informació complementària de gran importància de cara a dibuixar el mapa relacional de la classe i planificar estratègies de protecció i suport a les víctimes dintre de les possibilitats que ens ofereix la tutoria entre iguals (cercle d'amics, company tutor, etc.).

És una escala fàcil i ràpida d'aplicar, que no sol generar rebuig per part dels alumnes si es presenta tal i com s'indica en les instruccions d'aplicació. Es pot aplicar de manera col·lectiva o individual quan calgui i no requereix un examinador qualificat i entrenat: pot aplicar-lo el mateix professor tutor, però cal que tingui cert coneixement del tema i la suficient sensibilitat per presentar el tema des d'una perspectiva no culpabilitzadora.

Aquesta prova mai no ha de servir per *etiquetar* als alumnes, sinó per ajudar al professorat a conèixer la realitat del grup classe i oferir-li una eina per planificar una intervenció ajustada a la realitat.

Cal fer més investigació sobre com afrontar les conductes de maltractament, especialment sobre l'agressió relacional i la indirecta, menys visible. Les conseqüències que té aquest fenomen sobre l'ajust acadèmic i psicosocial dels infants i dels joves són evidents, així com la nefasta influència que tenen aquests tipus d'accions sobre el clima escolar i la salut laboral dels docents.

Finalment, és imprescindible desenvolupar i implementar programes d'intervenció adaptats a cada realitat, així com realitzar campanyes de sensibilització per a l'alumnat, per al professorat i per als pares. L'afrontament del maltractament entre alumnes és un procés complex que requereix el compromís i el suport de tota la comunitat.

Els centres educatius, per a ser educatius, han d'ofrir als alumnes un entorn i unes condicions que possibilitin el creixement i afavoreixin els aprenentatges i això només es pot donar en un clima de cooperació i de diàleg. Els organismes implicats i el professorat en general han de procurar un context on els episodis violents entre els alumnes siguin, en el pitjor dels casos, esporàdics i ocasionals, immediatament detectats, col·lectivament rebutjats i finalment resolts com millor procedeixi des d'un punt de vista pedagògic i educatiu a favor dels qui hagin participat en ells (traducció de l'Informe del Defensor del Pueblo, 1999). Encara estem lluny d'aconseguir aquest objectiu, d'altra banda del tot imprescindible per a superar sense prendre-hi mal els reptes que presenta la societat del segle XXI.

Notes:

[1] Us recomanem que consulteu el text complet de la Instrucció 10/2005 sobre tratamiento del acoso escolar desde el sistema de justicia juvenil, de la Fiscalía de Menores del Estado a l'enllaç http://www.datadiar.com/portal/ultimah/acosoescolar_all.htm

[2] Trobareu propostes a Guix Dos nº 320 i Aula nº 151 per a Primària, i a Aula nº 152 per a Secundària.

Correspondència amb els autors:

Jordi Collell, E-mail: <mailto:jcollell@xtec.cat> ;

Carme Escudé, E-mail: <mailto:cescude@xtec.cat>

Fitxa tècnica CESC – Conducta i Experiències Socials a Classe

1. Informació general:

És una nominació entre iguals que identifica els alumnes implicats en situacions de maltractament entre iguals (rol d'agressor i rol de víctima), així com els que presenten conductes prosocials. Inclou un sociograma, segons el model de Coie, J.D., Dodge, K.A., i Coppotelli, H. (1982) que permet obtenir els alumnes rebutjats, ignorats, populars i controvertits. Aquestes dades, creuades amb les anteriors, proporcionen una informació que ens permetrà ajustar la intervenció.

- **Nom:** CESC – Conducta i Experiències Socials a Classe. Qüestionari d'avaluació de relacions entre iguals.
- **Autors:** Jordi Collell i Carme Escudé (2006)
- **Material necessari:** Full d'instruccions per a l'administrador i full de resposta i llista numerada per als alumnes

2. Propòsit i naturalesa del test:

- **Constructes mesurats:** agressió, victimització, prosocialitat i estatus sociomètric
- **Població a la qual va destinat:** Alumnes dels cicles mitja i superior de Primària i primer cicle d'ESO.
- **Mètode d'administració:** col·lectiva
- **Forma:** Nominació entre iguals
- **Font d'informació:** els companys del grup classe
- **Subtests i factors:** consta de 9 ítems agrupats en 3 factors:
 - Agressió: 4 ítems (1 física, 1 verbal i 2 relacional)
 - Victimització: 3 ítems (física, verbal i exclusió social)
 - Prosocialitat: 2 ítems

Inclou 2 ítems per valorar l'**estatus social** i hi ha un darrer ítem de gratificació que no s'avalua.

- **Nombre d'ítems:** 11
- **Tipus d'escala:** elecció forçada

3. Avaluació tècnica:

L'anàlisi s'ha dut a terme amb el programa SPSS versió 10.01.

- **Mostra:** 671 alumnes de 6 centres públics de Barcelona i comarques gironines, de 9 a 14 anys, nivell econòmic mig-baix.
- **Fiabilitat:**
 - **Informació psicomètrica:** proporcionada per factors
 - **Test-retest:** no s'ha avaluat
 - **Consistència interna:** alfa de Cronbach de .82 a .88
- **Validesa:**
 - **Contingut:** grups d'experts

- **Criteri:** correlació positiva entre alumnes rebutjats i alumnes que presenten conductes d'agressió i negativa entre rebutjats i prosocials. Consistència amb altres treballs (Villanueva, Clemente, y García, 2000; Boulton, y Smith, 1994).
- **Constructe:** L'anàlisi de components principals amb rotació Varimax mostra 3 factors:
 - agressivitat (valor propi = 3.475, que explica una variança de 30.522 %),
 - victimització (valor propi = 2.182, que explica una variança de 27.226 %)
 - prosocialitat (valor propi = 1.262, que explica una variança de 19.122 %)

4. Avaluació pràctica:

- **Procediment de puntuació:** L'examinador introdueix les respostes en un full de càlcul per processar les dades. Realitzable amb Microsoft Excel.
- No requereix un examinador qualificat i entrenat.

5. Referències originals:

- Boulton, M.J. i Smith, P.K., (1994). Bully/victim problems among middle school children: Stability, self-perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 315-329
- Coie, J.D., Dodge, K.A. i Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of social status: a cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 18, 557-570.
- Collell, J. (2003). *Adaptació del CSBS-P*. Psicologia de la Salut UAB. Treball no publicat.
- Crick, N.R. i Grotpeter, J.K. (1995). Relational aggression, gender & social psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722
- Crick, N.R. i Grotpeter, J.K. (1996). Children's treatment by peers: victims of relational and overt aggression. *Development and Psychopathology*, 8, 367-380
- Escudé, C. (2003). *Adaptació del CSEQ-SR*. Psicologia de la Salut UAB. Treball no publicat.
- Villanueva, L., Clemente, R. i Garcia, F. (2000). Theory of mind and peer rejection at school. *Social Development*, 9, 271-283.

